

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ПРОЦЕСІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ В ОНТОГЕНЕЗІ

FORMATION OF COMMUNICATION SKILLS IN THE PROCESS OF PSYCHIC DEVELOPMENT OF THE CHILD IN ONTOGENESIS

У статті розглянуто проблему формування комунікативних навичок розвитку дитини в онтогенезі, найперше у сфері мовленнєвої комунікації, та зроблено спробу генералізації існуючих наукових спостережень. Звернуто увагу на емоційне спілкування дитини і дорослого. Наголошено, що спілкування в цей період має бути емоційно позитивно забарвленим. Це створює в дитини позитивний настрій – ознака фізичного і психічного здоров'я. Джерело психічного й особистісного розвитку лежить тут поза дитиною й реалізується у продуктах матеріальної і духовної культури, яка розкривається дитині через дорослого у процесі спілкування. Початок психічного життя полягає у формуванні в дитини специфічно людської потреби у спілкуванні. У цей період встановлюється тісний зв'язок дитини з дорослими, і зв'язок цей не слабшає, а навпаки, посилюється. Дефіцит спілкування в дитячому віці негативно впливає на весь наступний психічний розвиток дитини.

У даній роботі вказано на переростання голосових реакцій у поведінкові акти. Приблизно в п'ять місяців відбувається перелом – виникнення акту хапання, першого організованого процесу спрямованої дії.

До дев'яти місяців малюк намагається ходити. Головне в акті ходьби те, що дитина сама відділяє себе від дорослого. Тепер не її ведуть, а вона сама веде маму туди, куди хоче. Другим найважливішим моментом стає проголошення першого слова. Спілкування продовжує інтенсивно розвиватися і стає мовним.

Розглянуто різноманітні форми спілкування в дітей дошкільного віку, а саме: емоційно-практичну, що виникає на третьому році життя дитини, від односторонньої очікує співучасті в самовиразі та співучасті в забавах; ситуативно-ділову, до якої діти переходять приблизно в чотири роки; наприкінці дошкільного дитинства в деяких дітей складається нова форма спілкування – поза-ситуативно-ділова.

Ключові слова: комунікативні навички, психічний розвиток дитини, онтогенез, форми спілкування дітей дошкільного віку, основні категорії засобів спілкування в дитячому дошкільному віку.

The article deals with the problem of formation of communicative skills of the child's development in ontogeny, first of all in the field of speech communication, and attempts to generalize the existing scientific observations. Attention is drawn to the emotional communication of the child and the adult. It is emphasized that communication during this period should be emotionally positive-colored. This creates an emotional and positive mood for the child and is a sign of physical and mental health. The source of mental and personal development lies here outside the child and is realized in the products of material and spiritual culture that is revealed to the child through the adult in the process of communication. The beginning of mental life consists in the formation of a child's specifically human need for communication. During this period, the child is closely connected with adults, and this connection is not weakened, but, on the contrary, is strengthened. Childhood communication deficits have a negative impact on the whole subsequent mental development of the child.

This paper addresses the development of voice responses into behavioral acts. At about 5 months there is a fracture – the occurrence of the act of grabbing, the first organized process of directed action.

By 9 months the baby is trying to walk. The main thing in the act of walking is that the child separates herself from the adult. Now he is not being led, but he leads his mother wherever he wants. The second most important point is the announcement of the first word. Communication continues to develop intensively and becomes linguistic.

Various forms of communication have been considered in preschool children, namely: emotional and practical, which arises in the third year of the child's life, from her peers she expects complicity in self-expression and complicity in fun; situational-business, to which children pass about 4 years; at the end of preschool childhood, some children develop a new form of communication – out-of-business.

Key words: communicative skills, child's mental development, ontogenesis, forms of communication of preschool children, main categories of means of communication in preschool children.

УДК 373.2

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2020-20-2-29>

Гончарук О.М.,

заслужений артист України,

доцент з наказу кафедри музичного мистецтва

Київського національного університету культури і мистецтв

Постановка проблеми в загальному вигляді.

У малюків спілкування органічно пов'язане із грою, вивченням речей, що їх оточують. Увага дитини цілком зайнята її партнером – одностороннім або дорослим, проте вона здатна інколи переключатися й на щось інше. Лише в початковій школі почнеться опанування основних наукових понять, розвиватимуться інтелектуальні потенції, формуватиметься духовна самостійність. Отже, існує необхідність підготовки дітей до майбутнього навчання, виявлення їхніх можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У нашій науково-педагогічній літературі в останні

роки з'явилося чимало фундаментальних публікацій узагальнюючого характеру; вкажімо хоча б на підручник С. Абрамовича та М. Чикарькової «Мовленнєва комунікація», в якому знайшлося місце і для спостережень над першими кроками маленької людини у сфері спілкування засобами мовлення [1].

Однак проблема становлення мовленнєвої активності саме в період онтогенезу потребує спеціальної уваги. Адже, по-перше, спілкування дитини дошкільного віку здійснюється поступово й за допомогою різноманітних засобів. Ще в радянській педагогіці приділялася значна увага цій про-

блемі. Мовлення розглядалося авторитетними науковцями як основний і активний спосіб спілкування з оточенням, а процес оволодіння мовленнєвою діяльністю розуміється як шлях формування особистості в колективі (Д. Ельконін, М. Жинкін, А. Маркова, Г. Леушина, О. Леонт'єв, Г. Костюк, Ф. Шохін та ін.). Зокрема, дослідження М. Лісіної свідчать про те, що відразу після народження дитина ніяк не спілкується з дорослими – не відповідає на їхні звернення і сама до них не адресується. Та взаємодія, яку ми називаємо спілкуванням, починається приблизно із двомісячного віку; діти пошквалюються за появи дорослого, прагнуть привернути його увагу, щоб самим стати об'єктом такої ж активності з його боку. Перший об'єкт, що виділяється дитиною, – людське обличчя. Із зосередження на обличчі матері виникає комплекс пошквалювання, перший акт спілкування – виділення дорослого. М. Лісіна виділяє три основні категорії засобів спілкування: експресивно-мімічні (погляд, міміка, виразні рухи рук і тіла, виразні вокалізації); предметно-дієві – пози наближення, віддалення, притягування речей, притягання до себе і відштовхування від себе; пози, які виражають протест, та ін.; нарешті, мовні – висловлювання, питання, відповіді, репліки. Це все виступає етапами онтогенезу спілкування й дістало назву форм спілкування, причому у спілкуванні дітей з однолітками виділяють форми спілкування, які послідовно змінюють одна одну: емоційно-практичну, ситуативно-ділову, позаситуативно-ділову [5; 6].

У часи незалежності на цій проблемі зосередилися й вітчизняні вчені, оскільки питання про укріплення позицій української мови відразу ж набуло певної гостроти. Важливу роль відіграв фундаментальний підручник із дошкільної лінгводидактики (автори – А. Богуш і Н. Гавриш) [2]. І загалом проблема мовленнєвої підготовки маленьких дітей до навчання у школі значно актуалізувалася. Низка дослідників (М. Вашуленко, Г. Каше, Є. Соботович, М. Шеремет та ін.) підкреслюють, що одним із найважливіших критеріїв готовності дітей до участі в навчальному процесі є рівень розвитку їхнього мовлення. Провідну роль мовленнєвої компетенції особистості, що формується на етапі дошкільного дитинства, доведено і в низці відповідних досліджень (А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Гавриш, О. Кононко, К. Крутій). Спостерігається також увага до окремих важливих аспектів проблеми. Так, у статті А. Литвиненко «Особливості становлення та розвитку мовлення дітей раннього та дошкільного віку» говориться про необхідність вивчення особливостей формування мовленнєвих здібностей у дітей різного віку як сигніфікації їхнього особистісного розвитку в ранньому та дошкільному віці, щоби запобігти можливим мовленнєвим порушенням [8]. У розвідці В. Моляко «Концепція виховання творчої особистості» за виразної

акцентуації творчо-естетичного моменту комунікації теж вказується на мовленнєву активність дитини як на основний чинник її розвитку [9]. Дуже корисний із практичного погляду методичний посібник О. Денисенко «Розвиток навичок комунікабельності у дітей дошкільного віку», адресований педагогам-практикам, які працюють не лише зі звичайними дітьми, а й із дітьми дошкільного віку, у яких спостерігаються порушення психофізичного розвитку: тут репрезентовано основні етапи розвитку комунікативних умінь та навичок дитини в онтогенезі, надано низку конкретних методичних рекомендацій для усвідомлення рівня розвитку мовленнєвої комунікації у старших дошкільників. Зокрема, тут пропонується проводити вивчення рівня сформованості мовленнєвої комунікації старших дошкільників у три етапи; на першому, для нас найбільш тут важливому, проводиться в основному спостереження за довільним спілкуванням дітей, основна увага приділяється характеру спілкування, ініціативності, вміню вступати в діалог, підтримувати та вести його, слухати співрозмовника, розуміти та чітко висловлювати свої думки [5, с. 18]. Функціонує також освітня програма «Дитина» для дітей віком від двох до семи років, розроблена відповідно до Базового компонента дошкільної освіти (2012 р.), у якій новий підхід до освітньої роботи з дітьми дає змогу відійти від традиційної системи занять, забезпечує інтеграцію різних видів діяльності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, відповідно до Концепції державної цільової програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 р., розробленої з урахуванням змін, внесених 6 липня 2010 р. у Закон України «Про дошкільну освіту», сьогодні все ще існує гостра необхідність у створенні низки відповідних досліджень психолого-педагогічного спрямування, серед яких закономірно посідає чільне місце *проблема комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільника*: адже саме це сприятиме насамперед підвищенню ефективності дошкільної освіти та реформування галузі. І тут період онтогенезу є справжнім фундаментом проблеми.

Мета статті. Зазначена проблема завжди приваблювала дослідників і педагогів-практиків, однак спроб хоча б приблизного генералізованого узагальнення цього досвіду досі не було. Тому ми спробуємо зробити таке узагальнення в нашій публікації.

Виклад основного матеріалу. У процесі спільного життя в дитини з матір'ю виникає новий тип діяльності – безпосереднє емоційне спілкування. Важливо те, що предметом діяльності стає інша людина. Спілкування в цей період повинне бути емоційно позитивно забарвленим. Це створює в дитини позитивний настрій, що є ознакою фізичного і психічного здоров'я. Джерело психічного

й особистісного розвитку лежить тут поза дитиною й реалізується у продуктах матеріальної і духовної культури, яка розкривається дитині через дорослого у процесі спілкування. Початок психічного життя полягає у формуванні в дитини специфічно людської потреби у спілкуванні. Провідним типом діяльності в дитячому віці традиційно вважається спілкування емоційне. У цей період встановлюється тісний зв'язок дитини з дорослими, і зв'язок цей не слабшає, а навпаки, посилюється. Дефіцит спілкування в дитячому віці негативно впливає на весь подальший психічний розвиток дитини.

Насамперед дитина проявляє відповідні реакції на голос матері. Далі виникають уже й голосові реакції дитини, перші спроби залучити дорослого голосом, що говорить про переростання голосових реакцій у поведінкові акти. Приблизно в п'ять місяців відбувається перелом – виникнення акту хапання, першого організованого процесу спрямованої дії. Він має величезне значення для психічного розвитку дитини – це формування предметного сприйняття. До кінця дитячого віку дитина починає розуміти перші слова, з'являється можливість управляти дитячим орієнтуванням.

До дев'яти місяців малюк намагається ходити. Головне в акті ходьби те, що дитина сама відділяє себе від дорослого. Тепер не її ведуть, а вона сама веде маму туди, куди хоче.

Другим найважливішим моментом стає проголошення першого слова. Ходьба і різноманітні маніпуляції з різними предметами зумовлюють формування мови, яка сприяє спілкуванню. У кінці першого року життя соціальна ситуація повної неподільності дитини й дорослого значно змінюється. Малюк набуває самостійності: з'являються перші слова, він починає ходити, брати й обмацувати предмети. Хоча діапазон можливостей дитини поки обмежений, спілкування вже стає формою організації діяльності і навіть уже не є діяльністю як такою: адже мотив переміщується на предмет. Спілкування виступає як засіб предметної діяльності, як знаряддя для опанування способів користування предметами. Спілкування продовжує інтенсивно розвиватися і стає мовним. І зв'язок між словом і предметом чи словом і дією виникає тільки за наявності потреби у спілкуванні, у системі діяльності дитини, виробленої за допомогою дорослого або спільно з ним.

Без допомоги дорослого малюкові не подолати нових рубежів: «Успішність навчання дітей у школі багато в чому залежить від рівня оволодіння ними зв'язною мовою. Адекватне сприйняття і відтворення текстових навчальних матеріалів, вміння давати розгорнуті відповіді на питання, самостійно викладати свої судження – усі ці та інші навчальні дії вимагають достатнього рівня розвитку зв'язного (діалогічного і монологічного) мовлення» [3, с. 3].

У період переходу від немовляти до раннього дитинства і в діяльності дитини, і в її спілкуванні з дорослим спостерігаються значні зрушення. Диференціюється ставлення до людей і предметів. Тільки-но дитина починає бачити себе саму, з'являється феномен «Я сам». Це вимагає досягнення певного рівня розвитку сприйняття, інтелекту, мови. Л. Виготський називав це «зовнішнє Я сам», уважав, що його виникнення приводить до цілковитої зміни попередньої соціальної ситуації.

У три роки прагнення до самостійності отримує новий поштовх. Феномен «Я сам» означає відділення дитини від дорослої людини. Зі світу предметів немовля переміщується у світ дорослих людей. Поки що воно копіює дорослого – адже останній виступає для нього за зразок: малюк хоче діяти, як той. Глибока перебудова мотивацій – передумова для виникнення рольової гри, зображально-конструктивної діяльності, навіть якихось форм діяльності трудової. Усвідомлення і встановлення свого місця у стосунках із дорослими, власна самооцінка – усе це початкова форма усвідомлення дитиною себе. Значно розширюється і коло життєвих відносин, змінюється спосіб життя дитини, формуються нові взаємини з дорослими і нові види діяльності. Виникають нові завдання спілкування, які полягають у передачі дитиною дорослому своїх вражень, переживань, задумів.

Спілкування в дошкільному віці має безпосередній характер. Дитина завжди адресується до певної людини. У дошкільному віці діти шукають в однолітку партнера для обміну емоціями; у старшому дошкільному віці (5–6 років) на першому місці, як і раніше, залишаються мотиви ділового співробітництва, але водночас збільшується значення пізнавальних мотивів і за межами співробітництва.

Дошкільнятам 6–7 років притаманні мотиви ділового співробітництва, збільшується роль мотивів пізнавальних; діти обговорюють із ровесниками серйозні життєві питання, виробляють загальні рішення.

Співпраця, зберігаючи зв'язок із реальними справами дітей, набуває позаситуативного характеру. Це пов'язано з тим, що на зміну сюжетно-рольовим іграм приходять ігри за правилами, які є більш умовними.

«Дитина поступово опановує мову, розвиваючись у соціальній за своєю природою і багатоплановій за своїм характером спільній діяльності з дорослими і однолітками. У процесі здійснення цього все більш ускладнюється діяльність на кожному наступному етапі розвитку дитини, перед нею виникає все більше і більше завдань (пізнавальних, регулятивних та ін.), що вимагають для їх вирішення звернення до мовної комунікації. У дитини послідовно формується <...> система мовних знаків, а також прийоми і способи кому-

нікації» [4, с. 81]. Усе це готує дитину до майбутнього вступу в дитячий колектив, до розгорнутого й свідомого спілкування.

Висновки. На підставі описаного вище можна зробити висновок, що мовлення, як, утім, і будь-яка інша функціональна система, потребує найпильнішої уваги педагога й вихователя. Це визначає необхідність вивчення особливостей процесу розвитку мовлення в дітей різного віку, що дозволяє уникнути можливих мовленнєвих відхилень й запобігти порушенням у психічному розвитку та можливій редукації комунікативних здібностей. Але, звичайно, ця проблема потребує подальшої поглибленої уваги дослідників.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Абрамович С., Чікарькова М. Мовленнєва комунікація : підручник. Київ : Видавничий дім Д. Бураго, 2013. 458 с.
2. Богуш А., Гавриш Н. Дошкільна лінгводидактика : Теорія і методика / за ред. А. Богуш. 2-ге вид., доп. Київ : Слово, 2015. 246 с.
3. Глухов В. Формирование связной речи детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. Москва : АРКТИ, 2004. 168 с.
4. Гриншпун Б., Селеверстов В. Развитие коммуникативных умений дошкольников в процессе логопедической работы над связной речью. *Дефектология*. 1988. № 3. С. 81–84.
5. Денисенко О. Розвиток навичок комунікабельності у дітей дошкільного віку. Черкаси : ЧОІПОП ЧОР, 2012. 32 с.
6. Лисина М. Общение, личность и психика ребенка. Москва : Институт практической психологии ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1997. 384 с.
7. Лисина М. Проблемы онтогенеза общения. Москва : Педагогика, 1986. 144 с.
8. Литвиненко А. Особливості становлення та розвитку мовлення дітей раннього та дошкільного віку. *Корекційна педагогіка і спеціальна психологія*. Кам'янець-Подільський : К-ПНУ імені Івана Огієнка. Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології, 2010. С. 49–53.
9. Моляко В. Концепція виховання творчої особистості. *Рідна школа*. 1991. № 5. С. 47–51.